

بازنگری برنامه درسی کارشناسی پرستاری مبتنی بر مفهوم مراقبت در آموزش: یک مطالعه کیفی

مریم صالحیان¹ ID*، عباس حیدری² ID، حسین کریمی مونقی³ ID، ناهید عاقبتی⁴ ID

¹ استادیار، گروه اتاق عمل، مرکز تحقیقات مراقبتهای پرستاری و مامایی، دانشکده پرستاری و مامایی، دانشگاه علوم پزشکی مشهد، مشهد، ایران
² استاد، گروه داخلی جراحی، مرکز تحقیقات مراقبتهای پرستاری و مامایی، دانشکده پرستاری و مامایی دانشگاه علوم پزشکی مشهد، مشهد، ایران
³ استاد، گروه داخلی جراحی، مرکز تحقیقات مراقبتهای پرستاری و مامایی، دانشکده پرستاری و مامایی دانشگاه علوم پزشکی مشهد، مشهد، ایران
⁴ استادیار، گروه داخلی جراحی، مرکز تحقیقات مراقبتهای پرستاری و مامایی، دانشکده پرستاری و مامایی دانشگاه علوم پزشکی مشهد، مشهد، ایران

چکیده	مشخصات مقاله
<p>مقدمه: تلاش های زیادی برای طراحی برنامه های درسی مبتنی بر چارچوب های مفهومی صورت پذیرفته است. هدف از مطالعه حاضر بازنگری برنامه درسی کارشناسی پرستاری مبتنی بر مفهوم مراقبت در آموزش است.</p> <p>روش کار: مطالعه در ۵ مرحله بر اساس الگوی لینا وایز انجام گردید: ۱- طراحی چارچوب و زمینه برنامه درسی که شامل دو گام است: در گام اول و در طراحی چارچوب، مفهوم مراقبت در آموزش پرستاری با استفاده از روش تحلیل مفهوم مبتنی بر اصول فلسفی هاپسی و پنداد ۲۰۰۵ مورد تحلیل قرار گرفت. سپس تجارب مراقبتی اساتید و دانشجویان پرستاری دانشکده پرستاری مشهد با کمک روش تحلیل محتوی (هدایت شده) مورد تحلیل قرار گرفت. در نهایت با استفاده از روش شناسی مقایسه الگوی هاپسی و پنداد یافته های دو مطالعه (تحلیل مفهوم و تحلیل محتوی) ادغام و تعریف نظری منسجم و توسعه یافته ای از مفهوم مراقبت در آموزش پرستاری معرفی گردید. در گام دوم یعنی طراحی زمینه، موقعیت دانشکده پرستاری مشهد تحلیل گردید، ۲- تعریف رسالت و دورنمای برنامه درسی بر اساس مفهوم مراقبت در آموزش پرستاری، ۳- طراحی برنامه درسی کلان و پیامد ها، ۴- طراحی برنامه درسی جزئی. ۵- برنامه ریزی جهت ارزشیابی برنامه درسی</p> <p>نتایج: تعریف منسجم و توسعه یافته ای از مفهوم مراقبت در آموزش پرستاری ارائه گردید. در بخش خرد و کلان برنامه، دوره های دروسی پیشنهادی و تطبیقی پیشنهاد و توصیف گردید و روش ارزیابی درونی و بیرونی جهت ارزشیابی برنامه پیشنهاد شد.</p> <p>نتیجه گیری: برنامه درسی پرستاری کارشناسی بر مبنای مفهوم مراقبت در آموزش پرستاری و بر اساس نتایج حاصل از تحلیل مفهوم و تحلیل موقعیت طراحی و بازنگری شد. تلفیق مفهوم مراقبت در آموزش برای طراحی و بازنگری تمامی دروس و مقاطع پرستاری توصیه می گردد.</p>	<p>نوع مقاله اصیل پژوهشی</p> <p>پیشینه پژوهش تاریخ دریافت: ۹۹/۰۴/۰۴ تاریخ پذیرش: ۹۹/۰۴/۳۰</p> <p>کلمات کلیدی مراقبت در آموزش آموزش پرستاری طراحی برنامه درسی کارشناسی پرستاری</p>

نحوه ارجاع به این مقاله

Salehian M, Heydari A, Karimi Mouneghi H, Aghebati N. Reforming of bachelor nursing curriculum based on the concept of caring in education. *Horizon of Medical Education Development*.2020;11(1):52-63

مقدمه
 متخلق به اخلاق حرفه ای و اجتماعی متناسب با فرهنگ اسلامی ایرانی است و تحقق این منظور نیازمند به تحول در نظام آموزشی تربیت نیروی انسانی عالم، توانمند، کارآمد و با استناد به نقشه جامع علمی سلامت کشور، ماموریت نظام آموزشی تربیت نیروی انسانی عالم، توانمند، کارآمد و

فردی و حرفه ای دانشجوی و مراقبت مطلوب از بیمار همراه است.

رهبران پرستاری برای مقابله با چالش نادیده گرفتن تعاملات انسانی در روابط میان استاد- دانشجوی و محیط دانشکده که بعنوان عامل مهمی در کم رنگ شدن مفهوم مراقبت و ارزش های اخلاقی در فرآیند های یاددهی و یادگیری و بالین شناخته شده است بازتعریف روابط فیما بین مربی و دانشجو را مورد توجه و تاکید قرار داده اند. واتسون ضمن انتقاد از رویکرد مرسوم و حاکم بر آموزش پرستاری معتقد است برنامه های درسی بایستی بر اساس مفهوم مراقبت و تجارب زنده افراد یعنی دانشجویان و سایر فراگیران خلق شود (۶).

در پارادایم مراقبت انسانی استاد پرستاری و دانشجو هر دو به عنوان مشارکت کننده فعال محسوب می شوند. در ارتباط مراقبتی هر چند استاد و دانشجو به عنوان موجودی مستقل از یکدیگر مورد توجه هستند ولی بواسطه اصول انسانی و به اشتراک گذاشتن عقاید و احساسات به یکدیگر پیوند می خورند (۲). بهرحال برای تلفیق مفهوم مراقبت در آموزش پرستاری لازم است تعریف دقیقی از مفهوم و ابعاد آن در اختیار داشته باشیم. متون متعددی به تعریف مفهوم مراقبت در پرستاری و بالین و ابعاد فیزیکی و درمانی آن پرداخته اند اما این مفهوم کمتر در زمینه آموزش پرستاری مورد پردازش قرار گرفته است و تعریف دقیق و جامعی از بعد تربیتی و آموزشی آن در حیطه پرستاری در دسترس نیست (۲، ۷، ۸). بر اساس مطالعه وسیع پژوهشگر، علی رغم نتایج ارزشمند مطالعات متعدد هنوز مفهوم مراقبت در آموزش پرستاری از ابهام برخوردار است (۹-۱۳) و برای ترسیم تصویر جامعی از مفهوم مراقبت در آموزش تحلیل دقیق همراه با شناسایی ابعاد آن ضروری است.

فراهم آوردن بستر مناسب برای تحقق اهداف یادشده در قالب طراحی، بازنگری و توسعه مداوم برنامه های آموزشی متناسب با استانداردهای علمی، حرفه ای و اخلاقی و نیازهای جامعه است.

در دو دهه اخیر تلاش های زیادی برای ایجاد تحول و بازنگری در آموزش پرستاری صورت گرفته است و تغییرات وسیعی بویژه در حیطه برنامه های درسی شده است. گرچه این تحول پویا تغییرات عمیقی بر نظام آموزش پرستاری داشته است ولی آن چه که لازم است که در نظام آموزش پرستاری بیش از همه به آن توجه شود توسعه ارتباط مراقبت انسانی میان استاد و دانشجو است. نیاز برای حرکت از الگوهای زیست پزشکی و رفتارهای سنتی که با ویژگی هایی همچون اقتدار، کنترل و محدودیت همراه است به سوی الگوهای انسانی، باز بودن و ارتباط احساس می شود (۲). روابط یکطرفه و تجویزی استاد با دانشجو (۳) عدم انعطاف پذیری در زمان بندی برنامه های آموزشی، و فرآیندهای اداری از جمله عواملی هستند که تعاملات انسانی را تحت تاثیر قرار داده و فرصت بکارگیری مراقبت را در محیط دانشکده با محدودیت روبرو می سازند (۲). حنیفی و همکاران (۱۳۹۱) ارتباط دوستانه و مبتنی بر اعتماد و احترام استاد با دانشجو را عاملی برای تقویت انگیزه تحصیلی دانشجویان معرفی کرده اند (۴). همچنین یافته های مطالعه وید (۲۰۰۶) نشان می دهد که پرستاران مهمترین عامل موفقیت حرفه ای خود را تجارب مراقبتی آموخته شده از سوی اساتید و محیط دانشکده ذکر کرده و از سوی دیگر تجاربی نظیر، تعاملات یک طرفه و عدم درک متقابل را عاملی موثر بر رفتارهای غیرمراقبتی فعلی خود در بالین عنوان نموده اند (۵). از مجموع مطالعات یادشده می توان نتیجه گرفت تعاملات مراقبتی و انسانی میان استاد و دانشجو در بستر فرآیند های یاددهی و یادگیری با پیامد های رشد

مبتنی بر مفهوم مراقبت در آموزش پرستاری در راستای تحول نظام آموزش پرستاری می باشد.

روش کار

در این مطالعه طراحی و بازنگری برنامه درسی پرستاری کارشناسی مبتنی بر مفهوم "مراقبت در آموزش پرستاری" و براساس الگوی طراحی برنامه درسی پنج مرحله ای لینا وایز (۲۰۰۹) انجام گرفته است (تصویر ۱). شفاف و عینی بودن مراحل انجام کار، نوآوری در رویکردهای آموزشی و قابلیت کاربرد عمومی برای تمامی اساتید پرستاری از ویژگی ها و دلایل انتخاب الگوی وایز است (۲۰). پنج مرحله طراحی برنامه درسی به شرح زیر است:

مرحله اول: طراحی چارچوب و زمینه برنامه درسی که: در گام اول و در طراحی چارچوب، مفهوم مراقبت در آموزش پرستاری با استفاده از روش تحلیل مفهوم و مبتنی بر اصول فلسفی هاپسی و پنراد (۲۰۰۵) مورد تحلیل قرار گرفت (۲۱-۲۵). متون مورد تحلیل شامل فصل هایی از دو کتاب از دو نظریه پرداز مشهور به همراه ۴۳ مقاله (۲، ۵، ۶، ۱۰، ۱۱، ۲۶-۶۳) بازیابی شده از پایگاههای اطلاعاتی در بازه زمانی ۲۰۰۵ تا ۲۰۱۴ بود با استفاده از روش تحلیل مفهوم هاپسی پنراد ابعاد مفهوم مراقبت در آموزش و ارتباط میان آنها شناسایی و متون با کمک اصول فلسفی مورد بررسی نقادانه قرار گرفتند. سپس با تلفیق یافته ها، تعریف نظری از مفهوم مراقبت در آموزش به عنوان نقطه آغاز توسعه مفهوم ارائه گردید. در ادامه بر اساس ارزیابی نقادانه متون توسط اصول فلسفی، شکاف های دانش مفهوم شناسایی و سوالات تحلیل مبتنی بر آنها طراحی شد. اما به منظور دستیابی به پاسخ شکاف های دانش و سوالات تحلیل، تجارب مراقبتی اساتید (شش نفر) و دانشجویان (هفت نفر) پرستاری دانشکده پرستاری و مامایی مشهد با انجام مصاحبه های

از سوی دیگر نتایج حاصل از مطالعات اخیر در کشور نشان می دهد تلاش بارزی برای استفاده از چارچوب های مفهومی در ساختار برنامه های درسی انجام نشده است (۱۴-۱۶) و تنها می توان به مطالعه عاقبتی (۱۹۹۲) برای تلفیق مفهوم مراقبت کل نگر در طراحی برنامه درسی کارشناسی ارشد ویژه اشاره نمود (۱۷). یافته های این مطالعه بخش محتوی برنامه های درسی را پوشش می دهد و لزوم شناسایی راهبردهای عملیاتی شده در خصوص تلفیق مفهوم مراقبت در تعاملات و فرآیند هایی یاددهی و یادگیری هنوز احساس می شود. البته مطالعات دیگری در ایران در راستای تبیین چارچوب های مفهومی صورت گرفته است. برای مثال می توان به مطالعه سادات حسینی و همکاران (۱۳۹۱) و یا مطالعه طالقانی و همکاران (۲۰۱۳) دیگر اشاره داشت که به تبیین مفاهیم متا پارادایم پرستاری از نگاه اسلام پرداختند (۱۸، ۱۹). هر چند این مطالعات در نوع خود ارزشمند هستند ولی باید گفت نتایج این یافته ها در حد نظریه پردازی باقی مانده اند و در طراحی برنامه های درسی هنوز بکار گرفته نشده اند.

بطور خلاصه بر اساس شواهد و مرور عمیق مطالعات موجود و دلایلی همچون: لزوم برخورداری از برنامه های درسی پویا و متناسب با نیازهای اجتماعی و فرهنگی و ازسوی دیگر، در اختیار نداشتن برنامه های درسی مبتنی بر چارچوب های مفهومی و نیز لزوم توسعه روابط انسانی میان استاد- دانشجو بر محور مفهوم مراقبت در آموزش پرستاری و حاکمیت رفتارهای مراقبتی در تعاملات آموزشی تیم تحقیق در دانشکده پرستاری مطالعه ای را با هدف طراحی و بازنگری برنامه آموزشی بر مبنای مفهوم مراقبت در آموزش پرستاری برای مقطع کارشناسی پرستاری انجام داد. هدف از این مقاله نیز گزارش تجربه طراحی و بازنگری برنامه درسی

های پرستاری مراقبت" که بنام دروس "پیشنهادی" ارائه شده اند که هر کدام به ارزش یک واحد در قالب واحد نظری و عملی می باشد. در این دوره های درسی مفاهیم استخراج شده از بخش های پیشین مطالعه به عنوان چارچوب نظری، محتوی و راهبردهای یاددهی/ یادگیری و ارزشیابی دروس بکار گرفته شدند؛ همچنین در بخش های عملی هر یک از دوره ها فرصت هایی بطور عملی در قالب سناریو و موقعیت های واقعی برای تمرین مفهوم در تعامل با دوستان، خانواده، بیمار پیش بینی گردید. الگو و سازماندهی واحدهای درسی بر مبنای الگوی فرایند محور و حل مساله انتخاب شد.

ب- تلفیق مفهوم و ابعاد آن در برخی از دروس کوریکولوم که بنام "دروس تطبیقی" معرفی شده است. به منظور تلفیق هرچه بیشتر مفهوم در کالبد برنامه درسی (همگام با معرفی و پیشنهاد دو دوره درسی)، تیم تحقیق با همفکری گروه و اساتید پرستاری برخی از دروس موجود و مرتبط در سرفصل دروس پرستاری را انتخاب و اجزاء دروس را با مفاهیم مراقبتی تطبیق داد. هدف این دروس تطبیقی انتقال مفهوم در تمامی فعالیت های آموزشی اهم از محتوی، تعامل استاد با دانشجو، روش های تدریس و ارزشیابی و فراهم نمودن محیط مراقبتی می باشد.

مرحله چهارم - طراحی برنامه درسی جزئی: در این مرحله اجزاء دوره های درسی "پیشنهادی" و "تطبیقی" تعیین و توصیف گردید. در هر یک از دوره های درسی "پیشنهادی" که شامل "مقدمه ای بر مفهوم مراقبت" و "نظریه های پرستاری مراقبت" می باشد تمامی اجزاء درس شامل نام، اهداف و شرح درس، محتوی درس و شیوه ارزشیابی دانشجو، حیطه وظایف اساتید بر اساس اهداف کلی برنامه درسی و مفهوم و ابعاد آن طراحی گردید. در تدوین دوره های درسی "تطبیقی" از میان ۱۳۰ درس

کیفی جستجو شد و متون مصاحبه به روش تحلیل محتوی با رویکرد الو و کینگاس (۲۰۰۸) مورد تحلیل قرار گرفت و در نهایت با استفاده از روش شناسی مقایسه الگوی هاپسی و پیراد (۲۱) یافته های دو مطالعه (تحلیل مفهوم و تحلیل محتوی) ادغام شد و تعریف نظری منسجم و توسعه یافته ای از مفهوم مراقبت در آموزش پرستاری معرفی گردید. (جدول ۱). در گام دوم از مرحله اول و در طراحی زمینه، موقعیت دانشکده پرستاری و مامایی مشهد بر اساس عوامل زمینه ای درونی و بیرونی مورد تحلیل قرار گرفت. جهت جمع آوری داده ها از بررسی متون، سایت های اینترنتی و مصاحبه با افراد کلیدی استفاده شد.

مرحله دوم: تعریف رسالت و دورنمای برنامه درسی بر اساس مفهوم مراقبت در آموزش پرستاری. در این مرحله تیم تحقیق تلاش نمود که تمامی یافته ها و ابعاد استخراج شده و مرتبط با مفهوم مراقبت در آموزش پرستاری را که محصول بخش های پیشین مطالعه (شامل تحلیل مفهوم، تحلیل محتوی و مقایسه الگوها) بود به بخش های رسالت، دورنما، و فلسفه ی برنامه درسی کارشناسی پرستاری تلفیق نماید.

مرحله سوم: طراحی برنامه درسی کلان و پیامد ها. در این مرحله تیم تحقیق پیامد های برنامه درسی مبتنی بر مفهوم مراقبت در آموزش پرستاری را در چهار سطح (تحصیلی سال اول تا چهارم تحصیل) نگارش نمود و متعاقب آن توانمندی و مهارت های اصلی مورد انتظار از دانشجویان نیز تعیین گردید.

در ادامه از این مرحله، الگو و سازماندهی محتوی برنامه درسی انتخاب و توصیف شد. در بخش سازماندهی و انتخاب محتوی درسی پژوهشگران دو تغییر را در ساختار کلی برنامه درسی پیشنهاد دادند: الف- اضافه شدن دو دوره درسی با نام های "مقدمه ای بر مفهوم مراقبت" و "نظریه

و نیز فضای آموزش همسو با مفهوم مراقبت و ابعاد آن قرار دارد.

در بخش چشم انداز زمینه های رشد و تحول فردی و معنوی دانشجویان از طریق فراهم نمودن موقعیت های عملی و واقعی در جهت ارائه مراقبت انسانی و ایمن و مبتنی بر شناخت زمینه مورد توجه قرار گرفته و عملیاتی شده است؛ همچنین برنامه درسی حاضر ضمن داشتن وجوه مشترک (همچون توسعه ابعاد انسانی همچون تعهد، دلسوزی، مهربانی و اخلاق حرفه ای) با برنامه درسی کارشناسی مصوب وزارت بر ایجاد یک محیط حمایتی در فضای آموزش بعنوان پیش زمینه لازم برای تربیت دانش آموختگان این حرفه تاکید زیادی شده است.

بیانیه فلسفی برنامه درسی حاضر نیز با استفاده از یافته های حاصل از مطالعه تحلیل مفهوم مراقبت در آموزش، همچنین نظرات و دیدگاههای مختلف اساتید و صاحب نظران در امر آموزش دانشکده پرستاری و مامایی مشهد تدوین و معرفی گردید که شامل: دانشجو و استادپرستاری، مراقبت در آموزش، محیط مراقبتی و برنامه درسی.

در حوزه راهبردهای تدریس با توجه به ماهیت فرآیندی بودن تعامل مراقبتی میان استاد و دانشجو و تاکید بر مشارکت هرچه بیشتر دانشجو در فعالیت های یادگیری، راهبردهای تدریس حل مساله و دانشجو محوری تاکید شده است و این در حالی است که در برنامه درسی کارشناسی با توجه به تعدد و طیف گسترده موضوعات درسی راهبردهای متنوعی برای تدریس بکار گرفته شده است.

در برنامه درسی طراحی شده انتخاب فعالیت های آموزشی نیز بطور عمده بر مبنای مشارکت بالای دانشجو می باشد و شامل گفتمان و نقد و بحث آزاد، ژورنال نویسی، ثبت و گزارش حوادث و تجربیات مراقبتی و تامل در آنها است در حالی که در برنامه درسی کارشناسی سهم فعالیت های

موجود در سرفصل دروس پرستاری ۱۴ درس تخصصی پرستاری / نظری (روانشناسی فردی و اجتماعی، فرآیند آموزش به بیمار، اصول و مهارتهای پرستاری، اخلاق پرستاری و ارتباط حرفه ای، پرستاری سلامت فرد و جامعه، پرستاری سلامت جامعه، پرستاری بهداشت مادر و نوزاد، پرستاری کودک، پرستاری بهداشت محیط، پرستاری بزرگسال/سالمندان ۳-۱، مراقبت های جامع پرستاری در بخش های ویژه، اصول مدیریت خدمات پرستاری)، یک درس کارآموزی (اصول و مهارتهای پرستاری)، چهار درس کارآموزی در عرصه (سلامت جامعه، فرد، خانواده، پرستاری سالمندان/بزرگسال ۳-۱، پرستاری مراقبت ویژه و اصول مدیریت خدمات پرستاری) با مفهوم مراقبت در آموزش پرستاری و ابعاد آن تطبیق داده شد.

مرحله پنجم: برنامه ریزی جهت ارزشیابی برنامه درسی: در این تحقیق برای تعیین اعتبار بخشی علمی و قانونی به برنامه درسی مبتنی بر مراقبت تیم پژوهش در نظر دارد بعد از اتمام طراحی و موافقت تیم تحقیق و مسوولین دانشکده برنامه درسی مراقبت برای دانشجویان پرستاری کارشناسی، بطور آزمایشی اجرا و ارزیابی شود. در این راستا از میان روش های مختلف ارزیابی برنامه از روش اعتبار سنجی به روش ارزیابی درونی و بیرونی استفاده می شود.

نتایج

برنامه درسی مبتنی بر مفهوم مراقبت در آموزش پرستاری بدنبال ایجاد فضای مراقبتی بر محور یک تعامل انسانی است. در این تعامل، احترام متقابل به شان انسانی افراد و توجه به نیازهای منحصر بفرد آنان مورد توجه قرار می گیرد. تمامی ساختار برنامه درسی مورد نظر اهم از فلسفه، اهداف برنامه، محتوی درسی، فعالیت های یاددهی و تعاملی استاد با دانشجو، و نوع فعالیت های یادگیری دانشجو

نیازمند ایجاد زمینه های حمایت کننده در محیط های آموزشی است. ایجاد جوی از اعتماد و اطمینان در میان دانشجویان از سوی اساتید پرستاری و مسوولین دانشکده در فضای آموزش، پاسخگویی و دردسترس بودن اساتید و مسولین در قبال خواست و نیاز دانشجویان، پذیرا بودن تمام نظرات و آراء بدون قضاوت و تدارک زمینه های رشد و ارتقاء علمی، پژوهشی و فرهنگی اساتید از ویژگی های خاص یک محیط مراقبتی در برنامه درسی مبتنی بر مفهوم مراقبت در آموزش است. همانطور که گفته شد این ویژگی خاص شاید بعنوان مهم ترین بخش مغفول مانده در برنامه درسی کارشناسی باشد.

نقش اساتید در برنامه درسی مبتنی بر مفهوم مراقبت در آموزش: برای عملیاتی و اجرایی شدن مفاهیم مراقبتی در تعاملات استاد- دانشجوی، اساتید پرستاری نقش تاثیرگذار و ماندگاری دارند. نگرش، رفتارهای غیر کلامی استاد، انعطاف پذیری او در موقعیتهای پیش بینی نشده و چالش برانگیز از نمونه رفتارهایی است که می تواند بطور پنهان بر نگرش مراقبتی دانشجویان تاثیر گذار باشد و پایه رفتارهای مراقبتی آنان را در تعامل با بیماران و افراد جامعه و محیط شکل دهد. باید اشاره داشت هر چند حضور آگاهانه و اثربخش اساتید پرستاری در بروز رفتارهای مراقبتی بعنوان یکی از شاخص های مهم و تاثیر گذار برنامه درسی مبتنی بر مفهوم مراقبت در آموزش می باشد که آن را از برنامه درسی کارشناسی متمایز می سازد ولی باید اذعان داشت خلاء اساتید مراقبتی به عنوان رهبران و پیام آوران نگرش مراقبتی در هر دو برنامه احساس می شود و باید گفت نظام پرستاری اساتید الگو مدار اخلاقی و شایسته را کمتر در مهد خود پرورش داده است.

آموزشی دانشجو از میزان کمتری برخوردار است و فعالیت های آموزشی بطور عمده بر پایه استاد محوری قرار گرفته است.

در بحث ارزشیابی دانشجو در برنامه درسی طراحی شده شاخص های متعددی برای ارزشیابی دانشجو پیشنهاد شده است. میزان مشارکت دانشجو در گروه، قدرت تحلیل و نقد، علاقمندی برای جستجوگری و تحقیق و ارائه خودگزارشی ها (ژورنال نویسی، یافته های تحقیق) بخشی از شاخص های ارزشیابی دانشجو می باشد. علاقمندی، جستجوگری و تحقیق دانشجو در خصوص چالش های سلامت جامعه و ارائه یافته ها و راهکار حل مساله، رفتار و نگرش مراقبتی از دیگر شاخص های ارزشیابی هستند. یکی از ویژگی روش های ارزشیابی دانشجو در این برنامه درسی که آن را از برنامه درسی کارشناسی متمایز می سازد این است که بر توانایی های مورد انتظار و پیامدهای نگرشی مراقبت معطوف هستند. در برنامه درسی کارشناسی شاخص های ارزشیابی معطوف به نگرش مراقبتی دانشجویان کم رنگ بنظر می رسند که البته می تواند به ماهیت تجربی بودن و حجم بالای دروس باشد. همچنین باید خاطر نشان ساخت ارزیابی اساتید و دانشجویان از عملکرد و رفتار مراقبتی خود (تامل در عملکرد) در حین فرایند های آموزشی از دیگر ویژگی های ارزشمند در برنامه درسی طراحی شده است. باید یادآور شد دو شاخص مهم در برنامه درسی مبتنی بر مفهوم مراقبت در آموزش که با الحاق آن به برنامه درسی کارشناسی، آن را غنی و خاص می سازد وجود محیط مراقبتی و حمایت کننده، همچنین نقش اساتید در اجرا و عملیاتی ساختن برنامه درسی است که در ادامه به شرح آنها می پردازیم

فضای مراقبتی و حمایت کننده در آموزش: عملیاتی شدن مفاهیم مراقبتی، توسعه و بروز نگرش و رفتارهای مراقبتی

بحث و نتیجه گیری

ضرورت تغییر در برنامه درسی و هماهنگ نمودن اجزاء برنامه درسی با مفاهیم رشته، نیازهای جامعه، دانشجویان، دیدگاههای متخصصان و کارشناسان برنامه ریزی درسی پرستاری در حال حاضر دغدغه اصلی دانشکده ها و مراکز آموزش پرستاری در سراسر دنیا است. محققان پرستاری بر لزوم تغییر پارادایم آموزشی پرستاری به نحوی که مفهوم مراقبت به طور جامع وارد پرستاری شود، تاکید نموده (۳, ۶۴) و بر این باورند که مفهوم مراقبت بایستی در موقعیت هستی شناسی به عنوان پایه و اساس برنامه درسی پرستاری لحاظ شود (۳۷).

یکی از ملزومات تلفیق مفهوم مراقبت در تعاملات آموزشی تدارک یک محیط مراقبتی در دانشکده های پرستاری است. براساس نتایج مطالعه حاضر محیط مراقبتی بخشی از فرآیند تلفیق مراقبت در آموزش پرستاری است و تدارک محیط حمایتی به عنوان یک عامل زمینه ای و یکی از ابعاد مهم پیشایند برای یادگیری مفهوم مراقبت شناخته شد. در مطالعه بک نیز توسعه فضای آزاد و بدون تشویش برای بیان آزادانه نظرات و عقاید و مملو از اعتماد و تلاش استاد برای راهنمایی و هدایت دانشجویان از ویژگی های دیگر محیط مراقبتی معرفی شده است (۶۵). بنکرت نیز در مطالعه خود اشاره می کند که ویژگی هایی همچون مشارکت، تعهد، احترام متقابل و خلاقیت منجر به محیط مراقبتی می گردد (۲۷). در مطالعه سیمون و کاوانا حمایت استاد از دانشجو به عنوان یکی از مهمترین اجزاء فضای مراقبتی در دانشکده معرفی شده است (۶۶).

همچنین یافته های مطالعه حاضر نشان میدهد که حضور اساتید توانمند و مراقبتی برای اجرایی شدن برنامه درسی مراقبت ضروری است. بروان ویژگی رفتاری اساتید را در تسهیل یادگیری دانشجویان موثر می داند (۳۱). کویل

راجرز نیز فراهم کردن محیط امن توسط مدرسان پرستاری را عاملی مراقبتی و زمینه ساز برای یادگیری معرفی کرده است (۳۶). مطالعه ردmond قدرت استاد در توانمند ساختن دانشجو برای مواجهه با چالش های پرستاری را مورد تاکید قرار داده است بک نیز در مطالعه خود تاثیر نقش الگویی مدرسين پرستاری بر عملکرد رفتار مراقبتی را نشان داده است. بک در مطالعه خود توضیح می دهد که رفتار مراقبتی استاد با دانشجو منجر به تعامل مراقبتی دانشجویان با یکدیگر و با بیماران خواهد شد. نتایج این مطالعات با بخشی از یافته های مطالعه ما در بیان ویژگی های اساتید مراقبتی همخوانی دارد (۹). مطالعه اوانس (۲۰۰۴) نیز به نقش های مراقبتی اساتید پرستاری اشاره دارد (۱۱) که یافته های پژوهش حاضر را تایید می کند.

ادامه بحث بر محتوی برنامه درسی مبتنی بر مراقبت اشاره دارد. در مطالعه حاضر مفاهیم و چارچوب نظری بکار گرفته شده در دوره های درسی برگرفته از یافته های حاصل از تحلیل متون مرتبط و مصاحبه های انجام شده از اساتید و نیز نظریه های معتبر و مطرح مراقبتی نظیر نظریه های واتسون، لنینگر، بویکین و شوانهافر و نظریه مراقبتی نادینگر می باشد. این تلفیق جامع نگر در تدوین دوره و برنامه درسی مراقبت از ویژگی های خاص مطالعه حاضر است و این در حالی است که در دیگر مطالعات مشابه نظیر مطالعه واترمن (۲۰۰۷)، استو (۲۰۰۶)، بروان (۲۰۰۵)، استارک (۲۰۰۵)، و اوانس (۲۰۰۴) برای تدوین دوره های درسی منحصرا از یک نظریه مراقبتی منفرد خصوصا واتسون بهره گرفته شده است (۱۱, ۳۱, ۵۹, ۶۷, ۶۸).

در خصوص روش های مختلف یاددهی و یادگیری، بر اساس نتایج مطالعه حاضر، الگوی نقش به عنوان مهمترین روش برای آموزش مفهوم مراقبت به دانشجویان پیشنهاد می شود. الگوی نقش فرصتی برای اساتید و دانشجویان برای

آموزشی بطور مجزا در طی چهار سال تحصیلی است که ضمن توجه به رشد مهارت های حرفه ای دانشجویان، توسعه نگرش عاطفی و مراقبتی آنان را در قبال خود، بیماران، افراد جامعه و حرفه را مورد تاکید قرار داده است.

بطور خلاصه می توان گفت وجود ویژگیهای خاص در برنامه درسی طراحی شده همچون: تعامل انسانی استاد- دانشجو مبتنی بر اصول انسانی انصاف و برابری، توسعه نگرش مراقبتی، راهبردهای آموزش دانشجو محور، تدارک فضای مراقبتی و حمایت کننده در محیط آموزش و حضور اساتید روح بخش مراقبتی در میان دانشجویان از مهمترین ویژگی های بارزی است که برنامه درسی کارشناسی از آن فاصله دارد است و با انجام تلفیق برنامه درسی مبتنی بر مفهوم مراقبت با برنامه درسی کارشناسی می توان به اهداف و پیامدهای واقعی و انسانی حرفه دست یابیم.

با توجه به نقش با اهمیت اساتید پرستاری در توسعه نگرش مراقبتی در دانشجویان، برنامه درسی پیشنهادی می تواند چارچوب مناسبی برای ارتقاء عملکرد رفتار مراقبتی اساتید باشد. همچنین جزییات بدست آمده از ابعاد مفهوم در این مطالعه می تواند به طراحان و محققان آموزش پرستاری در طراحی و توسعه محتوی و ساختار برنامه های برنامه درسی کمک نماید. چارچوب مفهومی مراقبت در آموزش برای تمامی دروس و مقاطع پرستاری توصیه می گردد.

تشکر و قدرانی

از ریاست، مدیران، اساتید هیات علمی و دانشجویان پرستاری دانشکده پرستاری و مامایی دانشکده پرستاری و مامایی مشهد جهت مشارکت در انجام مصاحبه تقدیر و تشکر می شود.

تعارض و منافع

در این مطالعه هیچ گونه تعارض منافع وجود ندارد.

تامل و بحث در مورد نقش های مراقبتی و ارزشگذاری رفتارها ایجاد می کند. و زمینه ای برای تقویت نگرش مراقبتی و ظهور رفتارهای مراقبتی خواهد شد. در مطالعه واترمن (۲۰۰۷)، از دیدگاه اساتید و دانشجویان الگوی نقش به عنوان روش مهم و تاثیر گذاری بر یادگیری مراقبت شناخته شد (۶۸).

در بخش ارزشیابی دانشجویان در برنامه درسی مراقبت، مهمترین نکته قابل بحث لزوم توجه به سطوح متوالی بعد عاطفی یادگیری به عنوان معیاری برای ارزشیابی است. کاربرد این الگو در ارزشیابی، بر چگونگی طراحی اهداف، انتخاب محتوی درسی و فعالیت های یاددهی/یادگیری نیز اثر مطلوب داشته و سازماندهی برنامه درسی را در جهت توسعه نگرش مراقبتی و رفتارهای مراقبتی هدایت می کند. تاکید بر سطوح عاطفی اهداف یادگیری مراقبت در مطالعه برون (۲۰۰۵) و اوانس (۲۰۰۴) نیز مورد توجه خاص قرار گرفته است (۳۴،۱۱).

از نقطه نظر پژوهشگران شاید مهمترین وجه تمایز بخش فلسفه برنامه درسی طراحی شده با برنامه درسی کارشناسی تاکید بر تعاملات انسانی با یکسان سازی قدرت میان استاد و دانشجو، لزوم اقتدار استاد و نه استبداد، فراهم نمودن محیط حمایتی در به اشتراک گذاشتن آزادانه عقاید و تجربیات بدون قضاوت و ایجاد تشویق باشد که می توان آنها را به مجموعه ارزش های برنامه درسی کارشناسی افزود. آموزش ایمن از موارد قابل تامل دیگر در برنامه درسی طراحی شده است که بهرحال تلفیق مجموعه ارزش های فلسفی دو برنامه مذکور در دستیابی رسالت و اهداف برنامه ضروری است.

یکی از نقاط قوت و برتر برنامه درسی مبتنی بر مفهوم مراقبت در آموزش در مقایسه با برنامه کارشناسی پرستاری، طراحی پیامدهای برنامه بر اساس سطوح متوالی اهداف

References

1. <http://www.behdasht.gov.ir>.
2. MacNeil MS, Evans M. The Pedagogy of Caring in Nursing Education. *International Journal for Human Caring*. 2005;9(4):45-51.
3. Nikfarid L, Rasouli M. Caring curriculum: a new paradigm in nursing education. *Iran Journal of Nursing*. 2011;24(7):61-71.
4. Hanifi N, Parvizy S, Joolae S. The role of clinical instructor in clinical training motivation of nursing students: a qualitative study. *Iranian Journal of Nursing Research*. 2012;7(24):22-33.
5. Wade GH. Nursing students' perceptions of instructor caring: An instrument based on Watson's theory of transpersonal caring. *Journal of Nursing Education*. 2006;45(5):162-8.
6. Watson J. *Nursing: the philosophy and science of caring*/Jean Watson. ed R, editor. Colorado (USA): Published by the University Press of Colorado 2008.
7. Cohen JA. Caring perspectives in nursing education: liberation, transformation and meaning. *Journal of Advanced Nursing*. 1993;18(4):621-6.
8. Noddings N. *The Challenge to Care in Schools*, 2nd Edition: Teachers College Press; 2015.
9. Beck CT. Caring within nursing education: A metasynthesis. *Journal of Nursing Education*. 2001;40(3):101-9.
10. Begum S, Slavin H. Perceptions of "caring" in nursing education by Pakistani nursing students: An exploratory study. *Nurse education today*. 2012;32(3):332-6.
11. Evans BC. Application of the caring curriculum to education of Hispanic/Latino and American Indian nursing students. *Journal of Nursing Education*. 2004;43(5):219-28.
12. Ghafari S, Mohammadi F. Concept analysis of nursing care: a hybrid model. *Journal of Mazandaran University of Medical Sciences*. 2012;21(1):153-64.
13. Parsa YZ, AR NN. Caring: a concept analysis. *Modares a journal of medical sciences*. 2005;7(2):31-9.
14. Adib HM. Comparison of philosophy, goals and curriculum of graduate level of nursing education in Iran and other countries. *Iranian Journal of Medical Education*. 2002;2((8 suuplememnt)):8.
15. Khazaei T, Salehi F. Evaluation of the Complementary Educational Needs in the view of the Nursing Students of the University of Medical sciences of Brigand. *Modern Care Journal*. 2007;4(1):47-52.
16. Salehi S. Effective Teaching. *J Shahrekord Med Sci*. 2001;3(2):12-21.
17. Aghebati N. Developing a holistic nursing conceptual framework : designing the nursing education curriculum(masters of critical care). Tehran: Tarbiat Modares University Faculty of Medical Sciences; 2013.
18. Sadat Hosseini AS, Alhani F, Khosroawpanah A, Behjat Pour A. Explanation of meta paradigm of human in Isalamic sources and nursing theories. *Iranian Journal of Nursing and Midwifery Research*. 2012;9(2):48-36.
19. Taleghani F, Alimohammadi N, Mohammadi E, Akbarian R. Nursing in Islamic thought: Reflection on application nursing metaparadigm concept: A philosophical inquiry. *Iranian journal of nursing and midwifery research*. 2013;18(4):272.
20. Uys L, Gwele N. *Curriculum development in nursing: Process and innovation*: Routledge; 2004.
21. Hupcey JE, Penrod J. Concept advancement: Enhancing inductive validity. *Research and theory for nursing practice*. 2003;17(1):19.
22. Hupcey JE, Penrod J, Morse JM, Mitcham C. An exploration and advancement of the concept of trust. *Journal of advanced nursing*. 2001;36(2):282-93.
23. Morse J. Exploring pragmatic utility: concept analysis by critically appraising the litterature. *Concept Development n Nursing*. WB Saunders Company, Philadelphia. 2000;2:333-53.
24. Morse JM, Hupcey JE, Mitcham C, Lenz ER. Concept analysis in nursing research: a critical appraisal. *Research and Theory for Nursing Practice*. 1996;10(3):253-77.
25. Penrod J, Hupcey JE. Enhancing methodological clarity: principle-based concept analysis. *Journal of advanced nursing*. 2005;50(4):403-9.
26. Adamski M, Parsons V, Hooper C. Internalizing the concept of caring: An examination

- of student perceptions when nurses share their stories. *Nursing Education Perspectives*. 2009;30(6):358-61.
27. Bankert EG, Kozel VV. Transforming pedagogy in nursing education: A caring learning environment for adult students. *Nursing Education Perspectives*. 2005;26(4):227-9.
28. Barolia R, editor *Caring in nursing from an Islamic perspective: a grounded theory approach*. 16th International Nursing Research Congress; 2005.
29. Birx E, Wagstaff M, Van Patten SR. Cultivating caring through caring group and ropes course experiences. *Nurse educator*. 2008;33(2):67-70.
30. Boykin A. *Nursing as caring: A model for transforming practice*: Jones & Bartlett Learning; 2001.
31. Brown LP. Revisiting our roots: Caring in nursing curriculum design. *Nurse Education in Practice*. 2011;11(6):360-4.
32. Burger KG, Kramlich D, Malitas M, Page-Cuttrara K, Whitfield-Harris L. Application of the symphonological approach to faculty-to-faculty incivility in nursing education. *Journal of Nursing Education*. 2014;53(10):563-8.
33. Burke LL, Williams MG. Celebrating a commitment to care: building concerned practices among practitioners. *Journal of Nursing Education*. 2011;50(1):51-4.
34. Cagle CS. Student understanding of culturally and ethically responsive care: Implications for nursing curricula. *Nursing Education Perspectives*. 2006;27(6):308-14.
35. Costello J, Haggart M. The nature of nursing: can we teach students how to care. *Care*. 2008;2(2):44-58.
36. Coyle-Rogers P, Cramer M. The phenomenon of caring: the perspectives of nurse educators. *Journal for Nurses in Professional Development*. 2005;21(4):160-70.
37. Drumm J, Chase SK. Learning caring: the student's experience. *International Journal for Human Caring*. 2010;14(4):31.
38. Dyess S, Boykin A, Rigg C. Integrating caring theory with nursing practice and education: connecting with what matters. *Journal of Nursing Administration*. 2010;40(11):498-503.
39. Fahrenwald NL, Bassett SD, Tschetter L, Carson PP, White L, Winterboer VJ. Teaching core nursing values. *Journal of Professional Nursing*. 2005;21(1):46-51.
40. Finfgeld-Connett D. Meta-synthesis of caring in nursing. *Journal of Clinical Nursing*. 2008;17(2):196-204.
41. Guo Y, Shen J, Ye X, Chen H, Jiang A. The design and testing of a caring teaching model based on the theoretical framework of caring in the Chinese Context: A mixed-method study. *Nurse education today*. 2013;33(8):912-8.
42. Hojat ZH, Moradbeygi K, Elhami S, Shayestehfard M, Cheraghian B, Hatefi Moadab N. Impact of a Caring Behavior Educational Program Based on Human Care Theory on Nursing Students' Perception of the Care. *Iranian Journal of Medical Education*. *Iranian Journal of Medical Education*. 2015;14(10):833-42.
43. Hsu LL. An analysis of clinical teacher behaviour in a nursing practicum in Taiwan. *Journal of clinical nursing*. 2006;15(5):619-28.
44. Jane Lee-Hsieh MSN R, Chien-Lin Kuo MS R. Application and evaluation of a caring code in clinical nursing education. *Journal of Nursing Education*. 2005;44(4):177.
45. Karaöz S. Turkish nursing students' perception of caring. *Nurse education today*. 2005;25(1):31-40.
46. Lasiter S, Marchiondo L, Marchiondo K. Student narratives of faculty incivility. *Nursing outlook*. 2012;60(3):121-6. e1.
47. Lee-Hsieh J, Kuo C-L, Tseng H-F, Turton MA. Development of an instrument to measure caring behaviors in nursing students in Taiwan. *International Journal of Nursing Studies*. 2005;42(5):579-88.
48. Lee-Hsieh J, Kuo C-L, Turton MA, Hsu C-L, Chu H-C. Action research on the development of a caring curriculum in Taiwan: Part II. *Journal of Nursing Education*. 2007;46(12):553-61.
49. Lewis S, Rogers M, Naef R. *Caring-Human Science Philosophy in Nursing Education: Beyond the Curriculum Revolution*. *International Journal for Human Caring*. 2006;10(4):31-7.
50. Ma F, Li J, Liang H, Bai Y, Song J. Baccalaureate nursing Students' perspectives on learning about caring in China: a qualitative descriptive study. *BMC medical education*. 2014;14(1):42.
51. Mixer SJ, McFarland MR, Andrews MM, Strang CW. Exploring faculty health and wellbeing: Creating a caring scholarly community. *Nurse education today*. 2013;33(12):1471-6.

52. Mlinar S. First-and third-year student nurses' perceptions of caring behaviours. *Nursing Ethics*. 2010;17(4):491-500.
53. Murphy F, Jones S, Edwards M, James J, Mayer A. The impact of nurse education on the caring behaviours of nursing students. *Nurse Education Today*. 2009;29(2):254-64.
54. Paldanius A, Määttä K. What are students' views of (loving) caring in nursing education in Finland. *International Journal of Caring Sciences*. 2011;4(2):81-9.
55. Porr C, Egan R. How does the nurse educator measure caring? *International journal of nursing education scholarship*. 2013;10(1):35-43.
56. Sawatzky J-AV, Enns CL, Ashcroft TJ, Davis PL, Harder BN. Teaching excellence in nursing education: a caring framework. *Journal of Professional Nursing*. 2009;25(5):260-6.
57. Solvoll B-A, Heggen KM. Teaching and learning care—Exploring nursing students' clinical practice. *Nurse Education Today*. 2010;30(1):73-7.
58. Story L, Butts JB. Compelling teaching with the four Cs: caring, comedy, creativity, and challenging. *Journal of Nursing Education*. 2010;49(5):291-4.
59. Stowe AC. Exploring the concept of caring: novel strategies for a diverse student group. *Nurse educator*. 2006;31(3):124-8.
60. Vanlaere L, Gastmans C. Ethics in nursing education: learning to reflect on care practices. *Nursing Ethics*. 2007;14(6):758-66.
61. Wafaa G A. Caring and effective teaching behavior of clinical nursing instructors in clinical area as perceived by their students. *Caring*. 2012;3(7):15-25.
62. Wagner DJ, Whaite B. An exploration of the nature of caring relationships in the writings of Florence Nightingale. *Journal of Holistic Nursing*. 2010;28(4):225-34.
63. Wiklund Gustin L, Wagner L. The butterfly effect of caring—clinical nursing teachers' understanding of self-compassion as a source to compassionate care. *Scandinavian Journal of Caring Sciences*. 2013;27(1):175-83.
64. Forbes MO, Hickey MT. Curriculum reform in baccalaureate nursing education: Review of the literature. *International Journal of Nursing Education Scholarship*. 2009;6(1).
65. Redmond G, Sorrell J. Creating a caring learning environment. *Nursing Forum*. 1996;31(4):21-7.
66. Simmons PR, Cavanaugh S. Relationships among childhood parental care, professional school climate, and nursing student caring ability. *Journal of Professional Nursing*. 1996;12(6):373-81.
67. Stark MA, Manning-Walsh J, Vliem S. Caring for self while learning to care for others: A challenge for nursing students. *Journal of Nursing Education*. 2005;44(6):266.
68. Waterman A. A Case study of caring in nursing education: The Ohio State University; 2007.

Reforming of bachelor nursing curriculum based on the concept of caring in education

Maryam Salehian^{1*}, Abbas Heydari², Hossein Karimi Mouneghi³, Nahid Aghebati⁴

^{1*} Assistant Professor, Department of Operating Room and Anesthesiology, Nursing and Midwifery Care Research Center, School of Nursing and Midwifery, Mashhad University of Medical Sciences, Mashhad, Iran (Corresponding author)

² Professor, Department of Medical Surgical Nursing, Nursing and Midwifery Care Research Center, School of Nursing and Midwifery, Mashhad University of Medical Sciences, Mashhad, Iran.

³ Professor, Department of Medical Surgical Nursing, Nursing and Midwifery Care Research Center, School of Nursing and Midwifery, Mashhad University of Medical Sciences, Mashhad, Iran.

⁴ Assistant Professor, Department of Medical Surgical Nursing, Nursing and Midwifery Care Research Center, School of Nursing and Midwifery, Mashhad University of Medical Sciences, Mashhad, Iran.

ARTICLE INFO

Article type

Original article

Article history

Received: 24 June 2020

Accepted: 20 July 2020

Keywords

Caring in Education
Nursing Education
Curriculum development
Bachelor of nursing

ABSTRACT

Introduction: There have been made lots of attempts to design curricula based on conceptual frameworks. The aim of this study was to reform the bachelor nursing curriculum on the concept of caring in education.

Materials & Methods: This study was done in 5 parts based on Leana Uys method: 1. Establishing the context and foundations which consists of two steps: In the first step (i.e. designing the framework), the concept of caring in nursing education was analyzed with principle-based concept analysis methodology introduced by Hupcey & Penrod (2005). Then, the caring experience of the faculty and students in Nursing Faculty of Mashhad were analyzed by content analysis. Finally, the findings of two studies (concept analysis and content analysis) were integrated and an advanced theoretical definition of the caring concept in nursing education was introduced, using Template Comparison methodology introduced by Penrod and Hupcey (2003). In the second step (i.e. designing the context) the situation of Nursing Faculty of Mashhad was analyzed. 2- Defining the curriculum vision and mission based on the concept of caring in nursing education. 3- Developing a macro-curriculum and the curriculum outcomes. 4- Developing an instance of a micro curriculum. 5- Planning for curriculum evaluation.

Results: An integrative and advanced definition of the concept of caring in nursing education was presented. Then in macro and micro-curriculum parts, proposal and comparative courses were suggested and described, and finally the internal and external evaluation for assessing the curriculum were recommended.

Conclusion: The bachelor nursing curriculum has been designed and revised based on the concept of caring in nursing education and the results of the conceptual and situational analysis. Integration of the concept of caring in education is recommended for designing and reforming all courses and levels of nursing.

► Cite this paper as:

Salehian M, Heydari A, Karimi Mouneghi H, Aghebati N. Reforming of bachelor nursing curriculum based on the concept of caring in education. *Horizon of Medical Education Development*. 2020;11(1):52-63

*Corresponding author: Maryam Salehian;

School of Nursing and Midwifery, Mashhad University of Medical Sciences,
Mashhad, Iran.

Fax: +985138597313

Email: salehianmr@mums.ac.ir